

УДК 930.1 : 159.953] (477.7)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.1.324>

*Юрій Котляр, Маргарита Ющенко**

РЕГІОН «ПІВДЕННА УКРАЇНА» В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ ТА МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Анотація: У статті досліджено регіон «Південна Україна» з точки зору історичної пам'яті та його ментального виміру, а також зроблена спроба, спираючись на дослідження істориків ХІХ–ХХІ ст., визначити найбільш оптимальний варіант назви регіону і території, які до нього входять. Південна Україна – це окремий історичний регіон, територіальні рамки якого визначаються географічними межами Причорномор'я та Приазов'я, куди входять території сучасних Запорізької, Миколаївської, південно-східної частини Одеської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим. Він має власну історію, територію, етнічний склад і ментальні особливості.

Національна ментальність виконує функції історичної пам'яті та дає змогу народові зберегти тотожність, етнічну самосвідомість. Південноукраїнське населення акумулювало у собі низку важливих рис: впертий характер, жагу до боротьби, специфічне панібратське ставлення до релігії, терпимість до іноземної мови, традицій, культури, відкритість, бажання захищати власні інтереси та неприйняття будь-якої влади крім своєї.

Ключові слова: Південна Україна, регіон, історична пам'ять, ментальність, степ, мультинаціональність, сільське населення

Вступ. Південна Україна – це окремий регіон з власною історією, територією, етнічним складом і ментальними особливостями. За визначенням Я. Верменич, історичний регіон – це історично сформований ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населенням, національно-культурною аурую. Як правило, регіон характеризується певною спільністю територіальних інтересів, домінуванням історично сформованих тут мовних і релігійних орієнтацій громадян і навіть специфічною регіональною самосвідомістю¹.

Метою статті є дослідити сутність регіону «Південна Україна» з точки зору історичної пам'яті та його ментального виміру.

Огляд літератури. У сучасній українській історіографії активно розглядаються проблеми, пов'язані з регіоном «Південна Україна», як щодо назви так і території, населення та цивілізаційної приналежності. У 2015 р. у видавництві Інституту історії України НАН

* *Котляр Юрій Вадимович* – доктор історичних наук, професор, перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>; e-mail: K555556k@gmail.com

Ющенко Маргарита Вікторівна – доктор філософії у галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5253-7323>; e-mail: rozochkamargo@gmail.com

¹ *Верменич Я.* Історична регіоналістика в Україні // Український історичний журнал. 2002. № 2. С. 8.

України вийшла в світ монографія Я. Верменич та О. Яся «Південна Україна в цивілізаційному пограниччі»², в якій представлено у хронологічному діапазоні понад двох з половиною тисячоліть соціокультурний образ Південної України – регіону, який сформувався на перехресті різноспрямованих політичних, економічних, культурних впливів і зрештою став однією з «гарячих точок» на європейському континенті. Важливим історіографічним доробком також є праці науковців, які проживають на Півдні України і розглядають різні аспекти його історичного розвитку. Їх основні напрацювання описані в бібліографічних працях «Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник»³, «Схід і Південь України: час, простір, соціум»⁴.

Попри наявність значної кількості публікацій проблема регіону у контексті історичної пам'яті та ментальних особливостей не досліджена у повному обсязі, що й зумовлює актуальність даної наукової проблеми.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять – це відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи людей, кодифікований і стандартизований в історичних дослідженнях, міфах і символах. Історична пам'ять дає можливість усвідомити людиною свою роль як діючої особи історії, спрогнозувати майбутнє та впевнено почуватися у сучасному світі⁵.

Проблеми, пов'язані з історичною пам'яттю та ситуацією, яка склалася в Україні, деякі дослідники пояснюють її геополітичним розташуванням між Сходом і Заходом. Наприклад, Н. Яковенко зазначила, що «територія, яка сьогодні є Україною, протягом багатьох століть була поділена постійно змінюваними внутрішніми кордонами: між мовними й етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, а також економічними укладами. Це зробило її виразною контактною зоною з дуже різноманітним спектром соціокультурних явищ»⁶.

У цьому ж контексті висловлювався й Я. Дашкевич, який вважав, що через територію України в минулому і досі проходять кілька важливих природних та антропогенних кордонів. Зокрема, біологічний або екологічний – між Степом і лісом з проміжною смугою Лісостепу; гідрографічний – Великий європейський вододіл між басейнами Чорного та Балтійського морів; соціально-економічний – між кочівництвом та осілістю; етноконфесійний – між слов'янами-християнами та тюрками-язичниками, а пізніше мусульманами; і, в результаті, етнокультурний – між культурою Заходу та Сходу. Враховуючи таку насиченість кордонами, можна погодитись з думкою, що територією України проходив Великий кордон, який змінював своє положення залежно від політичних

² Верменич Я.В. Південна Україна на цивілізаційному пограниччі. Київ: Інститут історії України, 2015. 482 с.

³ Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник / упорядн. І. Лиман; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського; Бердянський державний педагогічний університет, Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики. Київ, 2013–2016. Т. 1. 382 с.; Т. 2. 512 с.

⁴ Схід і Південь України: час, простір, соціум: колект. монографія: у 2 т. / відп. ред. В.А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014–2016. Т. 1. 377 с.; Т. 2. 943 с.

⁵ Kotlyar Yuriy. Historical memory and historical science: European and Ukrainian discourses // European Historical Studies: Scientific Journal. 2021. № 18. С. 88.

⁶ Яковенко Н.М. «Україна між Сходом і Заходом»: проекція однієї ідеї // Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. С. 334.

обставин»⁷. Навіть об'єктивним фактором українського державотворення є його прикордонний, перехідний характер⁸.

Донині існує термінологічний різнобіч у назвах регіону (Південна Україна, Степова Україна, Північно-Східна Україна, Новоросія, Північне Причорномор'я)⁹.

Спробуємо визначити найбільш оптимальний варіант назви регіону і території, які до нього входять, спираючись на дослідження істориків XIX-XXI ст.

М. Грушевський віддавав перевагу назві «Полуднева Україна»; уводячи в обіг це поняття, він мав на увазі широку прибережну смугу, що включала Степову Україну, Чорноморсько-Азовське узбережжя, а також Крим. Утім, і для нього Полуднева Україна як цілісність, багато в чому лишалася «неясною». Новомодний на той час бренд «Новоросія» він органічно не сприймав, поняття «Україна» та «Новоросія» М. Грушевський вважав «диспаритетними, не пов'язаними органічно».

Його цікавило, якими шляхами відбувалася колонізація цих земель із Заходу та Сходу, як взаємодіяли елементи середньоземноморської та передньоазійської цивілізації, а також як слов'янське (українське) населення освоювало ці території. М. Грушевський вважав, що світова наука має великий інтерес до вивчення Південної України як арени зустрічей і боротьби світових культур, а також як території, звідки починався наступ на Європу готів, гунів, аварів, болгар та мадярів. Степ, стверджував історик, «не був лише ворогом Русі-України, він вніс чимало позитивного в загальну скарбницю України як передатчик культурних впливів Кавказу та Сходу». Зустріч на цій території кількох цивілізацій – грецької, скіфської, римської, а пізніше готської та хозарської, М. Грушевський вважав «незмірно цікавою» – не тільки місцеве населення, але й переселенці з антської півночі мали нагоду «черпати обома руками з джерел східних і західних, ловити рефлексії старого і нового, принципи нового права, нової етики, нової цивілізації, що напливала в різних формах і варіантах». Сформований на цій основі культурний синкретизм сприяв не лише бурхливому міському життю і великому торговельному руху, але й соціальній диференціації та спеціалізації праці. При цьому, М. Грушевський бачив завдання істориків у з'ясуванні «постійності, стихійної непереможності й органічності» руху слов'янського населення на південь, а також перешкод, що виникали на цьому шляху. «Полудневу українську експансію» він вважав чинником, який справив «величезний вплив на всю історію України»¹⁰.

Дефініції «Полуднева» (Південна) та «Східно-Полуднева» (Східно-Південна) Україна зустрічаються і на сторінках багатотомної «Історії України-Руси». Зокрема, один із розділів сьомого тому має назву «Східно-полуднева Україна в XV-XVI вв.»¹¹.

⁷ Дашкевич Я.Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції. Львів, 1991. С. 29-30.

⁸ Шостак В.М. Ідеологія державотворення в контексті проблеми культурної ідентичності України // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 262. Т. 274: Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2016. С. 87.

⁹ Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Вид-во Часопис «Критика», 2011. С. 432-434.

¹⁰ Грушевський М.С. Степ і море в історії України. Кілька слів щодо пляну і перспектив сього досліджу // Український історичний журнал. 2016. № 1. С. 180-193.

¹¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / редколегія: П.С. Сохань (голова). Київ: Наукова думка, 1995. Т. 7. С. 1-65.

Основи «кордонного бачення» української історії на початку ХХ ст. заклав С. Рудницький. Констатуєчи феномен межовості України на рубежі західноєвропейського, орієнтального мусульманського та кочового азійського світів, він звернув увагу на зіткнення рас, культурних кіл, народів, характеризуючи Україну як «країну границь». Щоправда, наявні політичні й адміністративні кордони початку ХХ ст. С. Рудницький вважав штучними, такими, що не відповідають ані природно-географічним, ані антропологічним межам, а тому йому доводилося займатися тим, що сьогодні іменується ментальним картографуванням. Виходив вчений при цьому з двох критеріїв – напрямів колонізаційних потоків та етномовного середовища. На Півдні України він виокремлював «довгу смугу Чорноморської низовини», «українську частину Бессарабії», «область Донецького кряжа», «Північний Крим». Увівши до наукового обігу поняття «природничо-географічний підхід», учений на перше місце серед ознак самостійності народу ставив територію. Водночас, він упевнено прокладав шлях до дослідження кордонів і погранич у рамках «етнографічного простору», простежуючи і притаманне українській культурі тяжіння до «інших полів впливу»¹².

Д. Багалій також використовував термін «Південна Україна»: «Ми будемо оповідати про південну Україну, котра заселена була запорозькими козаками і називалася Запорожжям, а потім Новоросією або Новоросійськими степами і захоплювала сучасні Катеринославську, Херсонську і часті Таврійську губ.»¹³ Д. Яворницький, на відміну від Д. Багалія, називав вказаний регіон Степовою Україною, в межах якої новоросійська колонізація подавалася на тлі скасування вольностей запорозького козацтва та пізнішого закріпачення місцевих мешканців¹⁴. Назву «Степова Україна» вживав і М. Слабченко, хоча у його текстах трапляються й інші термінологічні означення¹⁵.

Термін Південна Україна («Южная Украина») використовувала у своїх публікаціях і навіть в назві дисертації Н. Полонська-Василенко. Вона вважала, що «...історія Південної України ХVІІІ ст. є малодослідженою. У загальних курсах історії України їй приділено дуже мало уваги, а якщо й згадується, то інші питання стають основними. Причин для цього чимало: насамперед українських істориків довгий час відштовхувала штучна назва – Новоросія, через яку залишалася непоміченою важлива та цікава з усіх поглядів історія України. Це історія українського народу, який був рідним і близьким запорізькому козацтву і так само, як і запорожці, тікав на землі, примусово відібрані російським урядом у запорожців. Вони тікали тому, що, як колись запорожці, не могли і не хотіли коритися кріпацькому ярму»¹⁶.

У найбільш відомій своїй праці – двотомній «Історії України», Н. Полонська-Василенко з жалем писала: «...Штучна назва «Новоросія» поширилася на всю Південну

¹² Рудницький С. Очерк географии Украины // Украинский народ в его прошлом и настоящем. Москва: Тип. М.А. Славинского, 1916. Т. 2. С. 361-380.

¹³ Багалій Д. Заселення Південної України (Запорожжя й Новоросійського краю) і перші початки його культурного розвитку. Харків, 1920. С. 3.

¹⁴ Яворницький Д.І. До історії Степової України. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 444 с.

¹⁵ Слабченко М.Є. Матеріяли до економічно-соціальної історії України. [Б.м.в.], 1925. Т. 1. С. 5, 9, 200, 243; 1927. Т. 2. С. 25.

¹⁶ Полонська-Василенко Н. До історії першої Новоросійської губернії (1764-1774) // Славистична збірка. Київ, 2016. Випуск 2. С. 305-326.

Україну, і цю аберацию – ніби країна «Запорізьких Вольностей» є Росією, а не Україною – твердо засвоїли і сучасники, і нащадки, і адміністрація, і історики – до середини ХХ ст.»¹⁷.

На важливості дослідження українського територіального масиву наголошував О. Оглоблин у виголошеній на науковій конференції в Нью-Йорку доповіді «Проблема схеми історії України ХІХ-ХХ століття» (грудень 1970 р.). Південна Україна виступає у його баченні як одна з п'яти історико-географічних територій (поряд із Правобережною, Лівобережною, Слобідською та Західною Україною), кожна з яких мала свою історичну долю, і без розуміння їхньої специфіки неможливо досягнути основоположний для розвитку цієї частини Східної Європи процес перетворення конгломерату територій в «єдину національно-територіальну цілісність»¹⁸.

Остаточне утвердження терміну «Південна Україна» відбулося в українській історіографії 1990–2000-х років. У цей час сформувалися дослідницькі осередки з вивчення минулого регіону, які видають фахові періодичні збірники:

– Запорізьке наукове товариство ім. Якова Павловича Новицького (ЗНТН) було створене в середовищі запорізьких істориків першої половини 1990-х років. За два роки до створення ЗНТН було організовано Науково-дослідну лабораторію історії Південної України Запорізького державного університету. Керівники – А. Бойко, С. Білівненко. Видання: «Південна Україна ХVІІІ-ХІХ ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету», «Часопис Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького “Південна Україна”», «Старожитності Південної України», «Джерела до історії Південної України», «Усна історія Степової України».

– Відділ історії козацтва на півдні України, створений у 2000 р. як філія Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України на базі історичного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Керівник – О. Бачинська, видання – «Чорноморська минувшина».

– Миколаївське відділення Інституту історії України НАН України, створене в 2010 р. як структурний підрозділ Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Керівник – Ю. Котляр. Попередником Миколаївського відділення був «Регіональний центр Інституту історії НАН України з проблем Нижнього Подніпров'я і Побужжя» (керівник – П. Тригуб), що діяв у ЧДУ імені П. Могили з 1996 по 2012 рр. Видання: «Чорноморський літопис», «Наукові праці. Історія»¹⁹.

Цікавим виглядає поєднання термінології в науково-популярному виданні краєзнавця Петра Лавріва «Історія Південно-Східної України»²⁰, яке фактично наслідують термін «Східно-Полуднева Україна» М. Грушевського.

І. Лиман вважає, що дослідники, які вивчають південноукраїнські землі до ХVІІІ ст., та частина науковців, які досліджують історію цього регіону після розпаду Російської імперії,

¹⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х томах. Київ: Либідь, 1995. Т. 2. Від середини ХVІІ століття до 1923 року. С. 276.

¹⁸ Оглоблин О.П. Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) // Український історичний журнал. 2016. № 6. С. 198–210.

¹⁹ Котляр Ю.В. Регіон «Південна Україна»: назва та територія // ХІ Миколаївська обласна краєзнавча конференція: Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: збірник наукових матеріалів. Миколаїв: Іліон, 2019. С. 34.

²⁰ Лаврів П. Історія Південно-Східної України. Львів: «Слово», 1992. 152 с.

вживаючи термін «Південна Україна», значною мірою спираються на традиції, сформовані у дослідженнях XIX – початку XX ст. Тому доцільно обрати саме один із цих підходів. Вважаючи важливим включення до досліджень з історії Південної України як земель Кримського півострова, так і південно-західної частини сучасної Одещини, варто пристати до традиції, згідно з якою під Південною Україною розуміються землі колишніх Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній і Південної Бессарабії. Оскільки на сьогодні ці землі охоплюють і частину території Російської Федерації та Молдови, під Південною Україною варто розуміти саме ті землі, що перебувають у кордонах сучасної України. Це територія Автономної Республіки Крим, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської, Запорізької, Дніпропетровської, Донецької областей і південно-східної частини Луганської області²¹.

З точки зору Ф. Турченка, у сучасній історіографії стосовно XIX–XX ст. в Україні виділяють п'ять великих історичних регіонів: Правобережжя, Лівобережжя, Слобожанщина, Західна Україна, Південна Україна. До Південної України, як великого історичного регіону, належать землі, що до 1917 року входили до складу Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній. Проте як територія з певною єдністю історичної долі, тобто як більш-менш цілісний історичний регіон України, Південь сприймається лише до початку 80-х років XIX ст. Щодо XX ст., то в цей час регіон вже постає як досить сегментована територія. В межах цього великого регіону, або регіону вищого рівня, виокремлюються чотири території з яскравою специфікою, які сприймаються як регіони другого рівня: Донецький басейн, Крим, Степовий Південний Схід (територія, що тягнеться до портових міст Одеси, Миколаєва, Херсона і простягається від Дніпра до Дунаю), Надпорожжя і Запорожжя (охоплює колишню територію Запорозьких Вольностей без Донбасу і Азовського козачого війська – тепер це Дніпровський промисловий регіон)²².

О. Ясь доводить, що «Південноукраїнський / степовий / чорноморський дискурс (точніше слід казати про низку дискурс-формацій південноукраїнського спрямування) постав у межах імперського культурного поля, зокрема, як своєрідна сепарація від «новоросійського» представлення минувшини. Цей дискурс ніколи не посідав панівного становища навіть у найсприятливіші періоди інтелектуальної історії України (1920-ті роки, кінець 1990 – початок 2000-х років), а повсякчас зазнавав руйнівних метаморфоз, що обривали спадкоємність дослідницьких і культурних практик. Його циркуляція протягом усього XX ст. значною мірою забезпечувалася подвижницькою та навіть жертвовною працею багатьох українських інтелектуалів і громадсько-культурних діячів як в Україні, так і поза її межами. З перспективи сьогодення підтримання, поглиблення й поширення південноукраїнського та інших національно-регіональних дискурсів пов'язане не тільки з академічною проблематикою, передусім із творенням новітніх концептуалізацій і конструкцій нашої історії з урахуванням всього розмаїття мультикультурного та просторово-крайового минулого, а й з критичними і, водночас, системними складовими державного буття сучасної України»²³.

²¹ Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник / упорядник: *І. Лиман*. Київ, 2013. С. 9.

²² *Турченко Ф.Г.* Південь України напередодні Першої світової війни // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2004. Вип. XVII. С. 8.

²³ *Ясь О.* Південна Україна як об'єкт історіографічного осмислення й політичних маніпуляцій // *Верменич Я.* Південна Україна в цивілізаційному пограниччі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 161–162.

Категорія «ментальність» є однією з фундаментальних духовних і соціально-психологічних характеристик людської особистості. Ментальність включає стійкі структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості, що визначають устремління, нахили й орієнтири людей, в яких проявляються національний характер, загально визнані цінності та суспільна психологія.

Національна ментальність – це властивий певній етнічній спільноті стиль життя, культури, система цінностей, поглядів, світогляду, рис вдачі, норм поведінки та психологічних особливостей²⁴.

Основи української ментальності були закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям українців. Це заняття сформувало особливості їхнього світогляду, культурні орієнтири та соціальну організацію. Весь уклад життєдіяльності українців – праця, традиції, культура, мова – ідеально адаптовані до однієї й тієї ж території (ландшафту), визначаються природним циклом і сільськогосподарським календарем. Закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях і мові, ця інформація крізь століття впливає на український національний характер. Це зумовлює такі характерні риси, як тонке відчуття гармонії, зважений підхід до вирішення складних справ, працьовитість, миролюбність, ліричне сприйняття життя, м'який гумор, відчуття господаря та певний індивідуалізм²⁵.

Національна самосвідомість українців розвивалася на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних змагань і нашарувань, що пов'язували Україну із Західною Європою, та історично усталеного побуту народного життя, просякненого духом демократизму²⁶.

На нашу думку, специфікою Південної України було психологічне неприйняття населенням деспотичного характеру центральної влади та будь-якого насильства у сфері особистих і суспільних прав, а також усвідомлення своєї сили та незалежності. Селяни намагалися утверджувати право на свободу, землю, власність, працю та вільне господарювання. Під впливом сильного колективного стресу (революції, війни, стихійні лиха), що діяв протягом тривалого часу і практично не припинявся з часів кочових набігів і до більшовицьких експериментів, південноукраїнська ментальність проявлялась у неприйнятті будь-якої влади, окрім власної. Це призвело до постійної боротьби місцевого населення проти існуючих влад у вигляді повстанського руху. В Південній Україні цей рух мав глибоке історичне коріння і поширювався з окраїнних територій, які постійно зазнавали нападів ворогів, а також через волелюбність селянства, яке не приймало насадженої їм влади²⁷.

Ще однією суттєвою особливістю Півдня, яка впливала на формування ментальності, був природно-географічний фактор – Степ, що охоплював округи Донецького басейну,

²⁴ Лук'янчук Л.Я. Особливості формування менталітету сучасних східнослов'янських народів // Наукові праці: науково-методичний журнал. Вип. 270. Т. 282: Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2016. С. 40.

²⁵ Котляр Ю.В. Мова у формуванні ментальності населення півдня України // Наукові праці: науково-методичний журнал. Випуск 292. Т. 304: Історія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2017. С. 8.

²⁶ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Київ: Либідь–Військо України, 1994. Кн. 1. С. 23.

²⁷ Котляр Ю.В. Ментальність південноукраїнського селянина і голодомор 1932–1933 років // Голодомор 1932–1933 років як величезна трагедія українського народу. Матер. Всеукр. наук. конф. Київ: МАУП, 2003. С. 186.

узбережжя Чорного та Азовського морів. Більшість ґрунтів цього регіону – чорноземи, тоді як узбережжя морів відзначається піщаниками. Клімат, через нерівномірно розподілені в часі опади, характеризується посухами у літні місяці, суховіями та чорними бурями. Це не дуже сприятливий фактор для розвитку рільництва, що призводить до нестабільності врожаю²⁸. Такий природний фон формує у населення впертий, відважний характер, жагу до боротьби, бажання захищати власні інтереси.

Південна Україна надзвичайно строката у національному відношенні, що також грало не останню роль у формуванні ментальності мешканців регіону. Така етнічна мозаїчність, мультинаціональність була пов'язана з міграційно-колонізаційною політикою як царського уряду, так і стихійною народною колонізацією. Причому, урядова міграція мала переважно іноземний характер, а народна – український. Етнічна строкатість «виховувала» у місцевого населення терпимість до іноземної мови, традицій, культури, відкритість до сприйняття нового, яке допомагало у веденні власного господарства.

На специфіку ментальності селянства Південної України також впливав релігійний фактор, зокрема православ'я. Православна релігія завжди займала важливе місце в житті місцевого населення, хоча ставлення до неї інколи мало панібратський характер (наприклад, недотримання посту або вихід на роботу під час релігійних свят). Проте авторитет священнослужителів на селі був беззаперечним. Це підтверджують факти, що настоятелі місцевих церков виступали в ролі «роз'яснювачів» подій Лютневої революції 1917 р. Релігія допомагала селянам стати та залишитися справжніми охоронцями українського народного духу. Як писав Пантелеймон Куліш: «...Люде свіжі, не затуманені і од праведного Бога не одвернені!»²⁹.

Одним із найкризовіших періодів для південноукраїнської ментальності стала перша третина ХХ ст. Безкінечні війни, революції, стихійні лиха та більшовицькі заходи, спрямовані на знищення селянина-власника (як «військовий комунізм», колективізація та голодомори) з невеликою перервою на неп, значно трансформували селянську ментальність, пристосовуючи її до жорстоких реалій часу. У цей період суспільний ідеал будувався на таких важливих складових частинах, як земля, особиста воля, праця та прагнення до взаємодопомоги. Проте жодна з існуючих на той час влад не забезпечувала реалізацію цього ідеалу, через що селянство змушене було вдатися до повстанської боротьби проти всіх влад.

Висновки. Південна Україна – це окремий історичний регіон, територіальні рамки якого визначаються географічними межами Причорномор'я та Приазов'я, куди входять території сучасних Запорізької, Миколаївської, південно-східної частини Одеської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим. Він має власну історію, територію, етнічний склад та ментальні особливості.

Національна ментальність виконує функції історичної пам'яті і дає змогу народові зберегти тотожність, етнічну самосвідомість. Південноукраїнське населення акумулювало в собі ряд важливих рис: впертий характер, жагу до боротьби, специфічне панібратське

²⁸ *Святець Ю.А.* Франциск Ассизький, Деер Ecology та варіант врахування впливу природно-географічного чинника на соціально-економічну структуру селянських господарств України у роки непу // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Дніпропетровськ: ДДУ, 1995. С. 178.

²⁹ *Куліш П.* Твори в двох томах. Київ: Дніпро, 1980. Т. 2. С. 253.

ставлення до релігії, терпимість до іноземної мови, традицій, культури, відкритість, бажання захищати власні інтереси та неприйняття будь-якої влади крім своєї.

Yuriy Kotlyar, Marharyta Yushchenko

The Region of 'Southern Ukraine' in Historical Memory and Mental Dimension

Abstract: The article examines the region of 'Southern Ukraine' in terms of historical memory and its mental dimension, and attempts to determine the most appropriate name for the region and its territories, based on the research of historians of the 19-21 centuries.

Historical memory is a relatively stable set of interconnected collective perceptions of the past of a certain group of people, codified and standardised in historical research, myths and symbols. The regions of Ukraine have different versions of historical memory. Some researchers attribute the problems associated with historical memory and the current situation in Ukraine to its geopolitical location between the East and the West.

Southern Ukraine is a separate historical region whose territorial boundaries are defined by the geographical limits of the Black Sea and Azov regions, which include the territories of modern Zaporizhzhia, Mykolaiv, south-eastern parts of Odesa and Kherson regions and the Autonomous Republic of Crimea. It has its own history, territory, ethnic composition and mental characteristics. Its location at the crossroads of civilisations, cultures and important land and sea transport routes played a significant role in the historical development of this region.

The national mentality performs the functions of historical memory and allows the people to preserve their identity and ethnic consciousness. The southern Ukrainian population has accumulated a number of important traits: a stubborn character, a thirst for struggle, a specific fraternal attitude to religion, tolerance of foreign languages, traditions, culture, openness, a desire to protect their own interests and rejection of any authority other than their own.

Keywords: Southern Ukraine, region, historical memory, mentality, steppe, multinationality, rural population